

ליאו בק מנהיגות ודהגות 1945-1933

עורך: אברהם ברקאי

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

ליאו בק:
מנהיגות והגות
1945-1933

ליאו בק: מנהיגות והגות 1945-1933

עורך
אברהם ברקאי

מכון ליאו בק
ירושלים

מרכז זלמן שזר
לתולדות ישראל
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), צבי יקותיאל, פרופ' ג'רמי כהן,
פרופ' רוברט ליברלס, ד"ר מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכזת המערכת: מעין אבינרי־רבהון

עריכה לשונית: גילת עירון
התקין והביא לדפוס: יצחק כהן

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2000

ISBN 965-227-157-8 מסת"ב

Catalogue No. 185-473 מספר קטלוגי

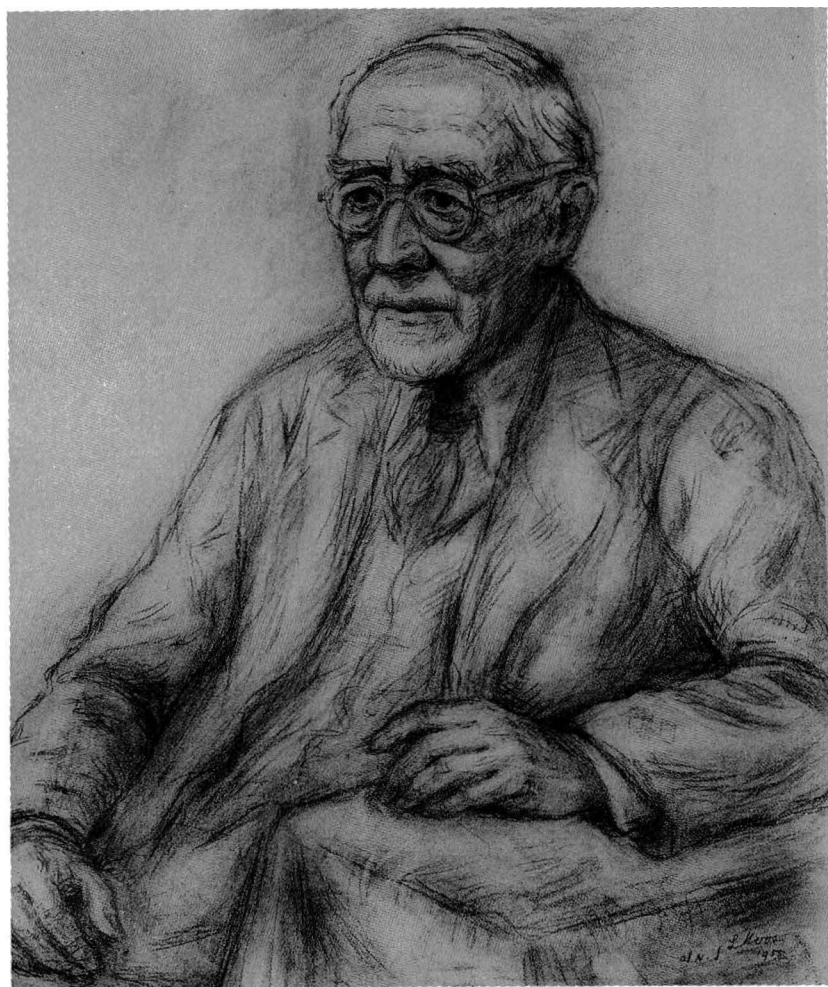
© כל הזכויות שמורות למרכז ולמן שזר לתולדות ישראל, תשס"א

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז ולמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף חן') בע"מ

כולם בירושלים

ליאו בק

1873–1956

ציור מאת ל' מוס, 1955

תוכן העניינים

9

הקדמה

שער ראשון האיש ופועלו

13	בין שני דורות: חיי ליאו בק	אלברט ה' פרידלנדר
44	מנהיגות בדמומי החידלון	אברהם ברקאי
73	פילוסופיה דתית לעת צרה	מיכאל מאיר
83	ליאו בק והציונות	יוסף ולק
94	ליאו בק בטרוינשטט	ה"ג אדלר
	ליאו בק ופאול אפשטיין בברלין	יעקב יעקובסון
99	ובטרוינשטט, 1939–1945	ומקס קרויצברגר
109	עם ניצב לפני אלוהיו	אריק בהם

שער שני מתוך כתביו

	החינוך ביהדות
127	התפתחות האישיות המוסרית ביהדות [1931]
136	החינוך הדתי [1930]
150	רווחה, חוק ודת [1930]

157	הדת היהודית בהווה [1930]
162	מהפך ותמורה [1933]
165	השנה היהודית [1930]
169	דמותה של יהדות גרמניה [1935]
174	הקיום היהודי [1935]
181	על האוונגליזם, הנצרות והיהדות [1937]
191	על כתיבת היסטוריה
207	העם הזה – קיום יהודי [1955]

הקדמה

'ההיסטוריה בת אלפי השנים של יהדות גרמניה הגיעה לקצה!' – כך הכריז בביטחון הרב ליאו בק בדצמבר 1945 בניו-יורק. הדברים מצוטטים לעתים בספרי היסטוריה כאילו נאמרו כבר בשנת 1933, אך אין סימוכין לכך. על כל פנים, אפילו אם כבר אז אמר ליאו בק את הדברים האלה בדיוק או דברים דומים להם, הוא לא נהג לפיהם בשנים שלאחר מכן. האיש שעמד בראש יהדות גרמניה בשנות הדמדומים שלה פעל כשליח ציבור שנאבק בכל כוחותיו על קיומו החומרי והרוחני. שנים לאחר שעלו הנאצים לשלטון בגרמניה, ב־30 בינואר 1933, עדיין האמינו רוב יהודי גרמניה שלמרות ההסתה האנטישמית הגוברת, תהליך הדחיקה הכלכלית והבידוד החברתי המכוון מלמעלה, יש להם עתיד במדינה שהייתה מולדתם ומולדת אבותיהם זה דורי דורות. כדי לעמוד בלחצים ובגזרות שנחתו עליהם הקימו היהודים מוסדות, התלכדו ועזרו זה לזה, הידקו ומילאו מסגרות שהתרופפו והתרוקנו, ומצאו משען וסעד בחברת אחיהם לצרה. נוכח התנפצות התקוות של ההתבוללות והאינטגרציה בסביבתם, לרבים מהם היו השנים המעטות עד סוף שנת 1938 תקופה של התכנסות והתוודעות רוחנית ותרבותית.

בכל התהליכים האלה מילא ליאו בק מקום מרכזי, ולכן משולבת דמותו בלימוד ובמחקר ההיסטורי של התקופה הנערכים במרכזים של ניצולי יהדות גרמניה, שבהם מטפחים הם וצאצאיהם את זיכרון עברה. מכון המחקר הנושא את שמו נוסד לפני יותר מארבעים שנה בירושלים ומקיים מאז סניפים בלונדון ובניו יורק, אך פעילותו המדעית, המתבטאת בכנסים ובפרסומים, חורגת גם מעבר למרכזים האלה. הרבה בזכות הפעילות הזאת הפכו הלימוד והמחקר של תולדות יהודי גרמניה למוקד התעניינות של חוקרים ותלמידים רבים בבתי האולפנה האקדמיים בעולם, והם זוכים לתשומת לב ציבורית ניכרת. אולם דומה שבישראל, שבה חי הריכוז השני או השלישי בגודלו של יהודים שהם או אבותיהם באו מגרמניה, התעוררה ההתעניינות הזאת רק מאוחר יותר ובחוגים מצומצמים בלבד. אמנם יש רחובות ואפילו בית ספר בחיפה הקרויים על שמו של ליאו בק, אך פועלו וכתביו ידועים למעטים יחסית.

בהוצאתו של הספר הזה לאור מנסה מכון ליאו בק לתקן את המצב לפחות במקצת. בשער הראשון בחרנו להציג את פעילותו של האיש בתקופת חידלונם של יהודי גרמניה. מלבד הפרק הביוגרפי הכללי הפותח את הספר, מוקדשים המאמרים שבשער זה בעיקר לפעילותו של ליאו בק בשנים 1933–1945. בשער השני נבחרו מתוך כתביו

של ליאו בק כמה מן המאמרים ההיסטוריים והחינוכיים שכתב בשנים שבהן עמד בראש פעילותם המאורגנת של יהודי גרמניה. מקצת חיבוריו של בק, שהוציאו לו בעולם שם של הוגה דעות בתחום הפילוסופיה הדתית, התפרסמו לפני התקופה הזאת ומקצתם לאחריה. מה שמוגש כאן לקורא העברי רחוק מלמצות או אף להדגים די הצורך את יצירתו הספרותית-הגותית. הרוצה להעמיק בכתביו בעברית יעיין בחיבורו של ליאו בק 'מהות היהדות – יסודות ואמונות',¹ ובמבוא מאיר העיניים שהקדים עקיבא ארנסט סימון, וכן בספרו 'בשלהי בית שני' – הפרושים, ספרי הבשורה.²

הספר הנוכחי מיועד לציבור המתעניין בתולדות ישראל בכלל ובהיסטוריה של יהודי גרמניה בפרט, גם מחוץ לכותלי האוניברסיטאות, ואנו מקווים שיגיע לרבים ככל האפשר. על כן רבות ומפורטות בו הערות השוליים, שנועדו להסביר מושגים ולהציג את הוגי הדעות – גרמנים ברובם, ואת עיקרי תפיסתם. אלה היו ידועים לקוראים בני דורו של ליאו בק, אך יש להניח שאינם מוכרים לקורא העברי בן ימינו. תקוותנו שכך יובנו הדברים ויוסברו לרבים, ושבני האורייין לא ייצאו מופסדים מכך.

סגנון כתיבתו הייחודי של ליאו בק עשיר ומורכב, משלב אסוציאציות של מורשת תרבותית יהודית וגרמנית רחבה, ובעל חותם לשוני אישי מובהק. הוא מהווה אתגר גם לקורא הגרמני, לא כל שכן בהרקתו מלשון ללשון. תודתנו נתונה למתרגם מר דוד זינגר ובמיוחד לפרופ' יהושע עמיר, שהיה מתלמידיו של ליאו בק בנעוריו, על שקדנותו המלומדת על עריכת התרגומים טרם הבאתם לדפוס.

על עבודת העריכה הקל מאוד אוסף גדול של חומר על ליאו בק ושל קטעים מכתביו שהוכן לפני שנים במכון ליאו בק על-ידי פרופ' יוסף ולק, שלו אני חייב תודה מקרב לב על עצתו הבקיאה ומסבירת הפנים. כן אני מודה לפרופ' שמואל אלמוג על הערותיו המועילות, ולעובדי ההוצאה-לאור של מרכז זלמן שזר, שקפדנותם המקצועית תרמה לא במעט למניעת שגיאות ואי-בהירויות. על אלה שעדיין נותרו בספר, האחריות כולה שלי.

א"ב

ערב רה"ש תשס"א, 2000

מכון ליאו בק, ירושלים

1 מוסד ביאליק ירושלים והמכון על שם ליאו בק, ירושלים 1968.

2 ספרי תרשיש, ירושלים תשכ"ג.

שער ראשון

האיש ופועלו

בין שני דורות: חיי ליאו בק*

אלברט ה' פרידלנדר¹

לאחר מותו של ליאו בק ציטט אחד מתלמידיו את המילים שבהן חלק בשעתו בק כבוד לפרנץ רונצווייג: 'מלאך ה', במלאכות ה'". אמנם היה בק דוחה את הכבוד שניתן לו כאן, אבל היה מקבל את רעיון היסוד שהרב² ממלא תפקיד נבואי כשליח האל. כי בק אכן היה רב. המסורת המשפחתית של שירות בקהילה היהודית הוציאה רבנים בכל דור, ובתפיסת בק את ההיסטוריה היהודית כ'תולדות' יותר מאשר כ'היסטוריה', הועידה שושלת הדורות לתפקיד הרבנות עומק והתמסרות שעלו על אלה שנבעו מתוך ממדי קיומם-הוא. שמואל בק, אביו, היה רב הקהילה היהודית בליסא (מחוז פוזן), באזור הגבול שבין גרמניה לפולין. אביו וסבו של שמואל בק, נתן ואברהם בק, היו שניהם רבנים דגולים. ליאו בק נשא לאישה את בתו של אברהם פלסכט, רבה הראשי של מורביה. תמיד חי באווירה של מסורת יהודית, ועם זאת היה מודע מאוד לעולם המודרני. שמואל בק למד בשעתו באוניברסיטה בווינה, ואחדים מחיבוריו, בראש ובראשונה 'תולדות העם היהודי וספרותו' (1878), מעידים שהיה מעורה בחכמת ישראל³.

ליאו בק נולד ב־23 במאי 1873 בליסא. הוא גדל שם וביקר בגימנסיה הידועה של העיר, ובה התודע לכל גינוני התרבות של הקהילה הנוצרית. אבל הקהילה היהודית של ליסא כיבדה מסורת נעלה משלה: מוריה היו בעבר רבי עקיבא אגר הגדול ורבי יעקב ליסא³. החיים בעיר גבול עשויים להביא לידי פתיחות גדולה יותר של הרוח

* תרגם מאנגלית דוד זינגר.

1 המובא כאן הוא הפרק השני מספרו של הרב אלברט ה' פרידלנדר, שהיה אחרי המלחמה תלמידו של ליאו בק ב־Hebrew Union College, Cincinnati: L. Baeck, *Leben und Lehre*, Stuttgart 1973, עוסק בעיקרו במשנתו התאולוגית-פילוסופית של ליאו בק. אנו מודים לפרופ' פרידלנדר, המשמש כרבה של קהילת ווסטמינסטר בלונדון, על הסכמתו להדפיס את הפרק הזה, עם השמטות, למען הקורא העברי.

2 במקור הגרמני: Rabbiner. לפי משמעותו המיוחדת של המונח במרכז אירופה של סוף המאה ה־19 ובמאה ה־20 הרב הוא רועה רוחני של קהילתו, מורה ודרשן, אך גם יועץ, עוזר ומסייע לבניה במצוקות חיי היום-יום. וראה לעניין זה: M. Gruenewald, 'The Modern Rabbi', *LBI Yearbook*, II (1957), pp. 85-97, esp. 90ff.

3 עקיבא אגר (1761–1837), יליד הונגריה, נקרא לכהן כרבה של קהילת פוזן בשנת 1815 למרות

בשנים הראשונות של שלטון הנאצים עדיין האמינו רוב יהודי גרמניה, שיש להם עתיד במדינה שהיתה מולדתם ומולדת אבותיהם מדורי דורות. כדי לעמוד בגזרות שנחתו עליהם הידקו וריעננו מוסדות קיימים והקימו חדשים בכדי למצוא משען וסעד בעזרה ההדדית של אחים לצרה. לנוכח התנפצות התקוות של התבוללות ואינטגרציה, היו מעט השנים שאחרי 1933 לרבים מיהודי גרמניה תקופה של התכנסות והתוודעות רוחנית ותרבותית.

בכל אלה נועד לרב ליאו בק מקום מרכזי. הוא היה האישיות הבכירה, המקובלת על כמעט כל הזרמים ביהדות הגרמנית, והיה זה אך טבעי שנבחר לעמוד בראש מוסדותיה המרכזיים בתקופת הדמדומים שלפני חדלונה. לאחר גירוש רוב היהודים למחנות ההשמדה הוא מילא תפקיד גם ב"מועצת הזקנים" של גטו טרוזינשטט. וכמו רבים מאלה שנטלו על עצמם את עול המנהיגות של קהילות וציבורים יהודיים בתקופת השואה, היו גם דמותו ופעילותו של ליאו בק, שזכה לשרוד, נושא לדיונייהם ואף לביקורתם של ההיסטוריונים.

בשער הראשון של הספר מובאים פרק ביוגרפי כללי ומספר מאמרים העוסקים בעיקר בפעילותו הציבורית וההגותית של בק בשנים 1933-1945. בשער השני נבחרו מתוך כתביו של ליאו בק כמה מן הציבורים ההיסטוריים והחינוכיים, רובם בעלי אופי פובליציסטי, שנכתבו באותה התקופה או בסמוך לה. רוב חיבוריו העיוניים, שהוציאו לליאו בק שם בעולם של הוגה מעמיק בפילוסופיה הדתית, חוברו לפני התקופה הזאת. על כן רחוק המבחר שלפנינו מלמצות או אף מלהדגים די הצורך את יצירתו הספרותית-הגותית, שרק חלק ממנה תורגם עד כה לעברית.

